УДК 005.001. 8

Михайло Кельман
професор кафедри теорії та філософії права,
доктор юридичних наук, професор
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету "Львівська політехніка"

ПРАВОЗНАВСТВО У КОНТЕКСТІ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ СУЧАСНОСТІ

© Кельман М., 2019

Розглянуто актуальні питання методології пізнання наукових теорій. Досліджено наукові теорії сучасного правознавства, їх структуру. Обґрунтовано розвиток правознавчих теорій у загальній структурі наукових теорій. Звернено увагу на організацію правознавства як науки. Розглянуто проблему вартісної свободи науки, яка нас цікавитиме з різних аспектів і стосуватиметься. Автор стверджує, що кожна наука користується інструментарієм логіки. Отож загальна наукова теорія намагається відповісти на важливий аспект запитання "що таке наука?". Ті науково-теоретичні теорії, які нібито діють лише для природничих наук або інших окремих галузей, можна було б назвати, на противагу загальній науковій теорії, "особливими науковими теоріями".

Ключові слова: теорія; наука; методологія; метод; система; структура; організація; істина; логіка; програма; правознавство.

Михаил Кельман

ПРАВОВЕДЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНЫХ ТЕОРИЙ СОВРЕМЕННОСТИ

Рассмотрены актуальные вопросы методологии познания научных теорий. Исследуются научные теории современного правоведения, их структура. Обосновано развитие правоведческих теорий в общей структуре научных теорий. Обращено внимание на организацию правоведения как науки. Рассмотрено проблему стоимостной свободы науки, которая нас различным образом будет интересовать и касаться. Автор утверждает, что каждая наука пользуется инструментарием логики. Поэтому общая научная теория пытается ответить на важный аспект вопроса "что такое наука?". Те научно-теоретические теории, которые якобы действуют только для естественных наук или других отдельных отраслей, можно было бы назвать, в противовес общей научной теории, "особенными научными теориями".

Ключевые слова: теория; наука; методология; метод; система; структура; организация; истина; логика; программа; правоведение.

Mykhailo Kelman
Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University,
Department of Theory and Philosophy of Law,
Sc. D., Prof.

JURISPRUDENCE IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC THEORIES OF THE PRESENT

The pressing questions of methodology of cognition of scientific theories are considered. The scientific theories of modern jurisprudence, their structure are investigated. Development of jurisprudental theories is grounded in the general structure of scientific theories. Pay

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

attention to the organization of law as a science. The problem of cost freedom of science, that us will interest different character and touch, is considered. It be comes firmly established that every science uses the tool of logic. Here does a general scientific theory try to answer on the important aspect of question "that science is"? Those theoretical theories that allegedly operate it was possible to name only for natural sciences orother separate industries, in a counter balance to the General scientific theory, by the "Special scientific theory".

Key words: theory; science; methodology; method; system; structure; organization; truth; logic; program; jurisprudence.

Мета статті – висвітлити дослідницьку програму правознавства. З науково-історичного погляду це як консервативне, так і революційне прагнення. Наше прагнення є консервативним, оскільки воно спрямоване не на заміщення наявних проявів уявно оригінальними, а на консолідацію правознавства. На противагу цьому воно виявляється як революційне, оскільки спрямоване на новий шлях правознавства: реалізувати дослідницьку програму означає безперервне (постійне) дослідження, а отже, відмову від певних коливань услід за модними течіями між забутим і нововідкритим, означає розуміти правознавство підкреслено як науку, а отже, поворот від політизованої "наради, на якій приймаються рішення".

Методологічною основою дослідження слугувала низка концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що досліджено та викладено дослідницьку програму правознавства через розуміння її як науки.

Постановка проблеми. Це дослідження намагається посприяти тому, щоб віднайти ефективні дослідницькі шляхи у теорії права й у правознавстві зокрема. Сподіваємося, що описана ситуація теорії права дає шанс для нового осмислення. За нашим уявленням, це нове осмислення не може ґрунтуватися на сподіваннях колись сформулювати ідею для специфічної, оригінальної концепції правознавства. Насправді йдеться про те, щоб знайти межі, в яких могли б бути пов'язані численні нововведення й окремі аналітичні досягнення, межі, котрі утворять міцний фундамент для подальших науково-правознавчих дослідницьких праць.

Вступ. Аналіз літератури щодо розвитку наукових теорій дає підстави визнати, що досі не вдалося поєднати розпочаті проєкти, які походять із кінця 70-х – початку 80-х років, у безперервне дослідження. Також не можна стверджувати, що розвиток наукових теорії зупинився сьогодні, але також не можна не визнавати певного сповільнення розвитку, а також того, що наукові теорії фактично були відірвані від своєї юридичної основи й орієнтовані на пропаганду панівної ідеології і політики правлячої партії. До проблем наукових теорій зверталися такі вчені, як Аристотель, Х. Альберт, В. Астафєв, Ф. Бекон, В. Вернадський, Гіппократ, Ф. Гегель, Ч. Дарвін, Р. Декарт, Д. Заболотний, Г. Кельзен, Б. Спіноза, А. Тарський, А. Шопенгауер та інші.

Наукова теорія не може замінити науку, вона не є автоматом, який у разі правильного використання постачає незаперечні наукові пізнання, – вона є насамперед необхідною передумовою наукової діяльності. Отже, кожен науковець має наукову теорію, яка вирішально впливає на його дії, тобто також на його наукові результати. Дослідження структури правознавчих теорій реалізується розглядом питань диференціювання між різними правознавчими теоріями. Але необхідно розрізняти теорії різних рівнів і описувати їх з урахуванням їхнього предмета. Правознавчі теорії різних рівнів залежать одна від одної за їхніми передумовами. Цей опис низки правознавчих теорій усе ж не визначає можливостей обміну правознавчих дослідницьких програм. Зважаючи на це, правознавчі теорії зображено не як змінну величину із невизначеним змістом, як "чорну скриньку", в кожному випадку також показано основні напрями того, що вони містять. Унаслідок цього необхідно подати найважливіші положення правознавства від метатеорії – загальної наукової теорії

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

аж до теорії певної галузі права. Метод, покладений в основу цієї дослідницької програми, стосується, між іншим, двох величин: однією є теорії різних рівнів від теорії нульового рівня до особливого правового вчення – ця величина має бути тут повністю представлена, бо тільки спираючись на неї, можемо дослідити другу величину: деталізацію проявів відповідного рівня теорії. З останньої величини, звичайно, можна представити лише "верхівку" – в її наповненні полягає саме виконання дослідницької програми.

Питання організації науки є питанням про передумови, з яких необхідно виходити, щоб можна було займатися спеціальною науковою діяльністю. Очікування (надія) наукової теорії полягає у тому, що з неї можна вибирати, за якими критеріями перевіряти наукові норми на їхню правдивість.

Згідно з теорією консенсусу (згоди) правди (істини), висловлювання є лише тоді істинним, якщо існує консенсус щодо висловлювання. Необхідно зауважити, що точне формулювання цієї теорії правди подається у різних версіях.

Виклад основного матеріалу

І. Проблема правознавчих теорій

Тільки-но наукове прагнення перевищує ступінь примітивного ознайомлення з предметом, що розглядається, постає питання щодо критеріїв перевірки наукового пізнання. Сама наука стає тоді предметом дослідження – предметом наукової теорії. Наукова теорія не може замінити науку, вона не є автоматом, який у разі правильного використання постачає незаперечні наукові пізнання, – вона є насамперед необхідною передумовою наукової діяльності. Як наголошує Поппер, "усі люди мають філософію, знають вони це чи ні" [1]. Тому можна також наголошувати, що кожен науковець має наукову теорію, яка вирішально впливає на його дії, а отже, також на його наукові результати.

Розвиток формальної логіки, який розпочався в останній третині минулого століття, не лише привів до методичної появи у "формальних науках" логіки та математики, але й спонукав до осмислення всіх наукових сфер, і цим сприяв становленню наукової теорії як окремої галузі науки. Предметною сферою наукової теорії є саме "наука", хоча різноманітні проблеми зараховують до "логіки дослідження", оскільки вони стосуються лише основ науки. І з певного часу в центрі уваги наукової теорії перебувають здебільшого питання утворення теорій та структура теорій. Питання щодо структури наукової теорії націлене на ядро наукової теорії та може, зважаючи на це, слугувати вихідною точкою науково-теоретичних досліджень [1, с. 67].

На правознавство маргінально впливала постановка питання наукової теорії, принаймні до сьогодні. Якщо ж значення науково-теоретичних досліджень усе важливіше для правознавства, то не можна сперечатися, що наукова теорія правознавства й досі не перебуває в полі зору в конкретній формі. Щоб описати її сучасний стан, необхідно констатувати поле напруги, на одному боці якого пізнавальне намагання довкола науково-теоретичної основи науки, а на іншому боці – так звана правова догматика, яку обслуговує (якщо взагалі обслуговує) тимчасова теорія про її основу.

Уже сама ця ситуація була б приводом для такого дослідження, тому необхідно зазначити, що це не лише в абстрактному сенсі є "дефіцитом теорії", але й, отже, що уже виникли проблеми, які вимагають дослідження структури теорії в правознавстві. Як бачимо, не лише зросли вимоги до правознавства завдяки комплексній системі регулювання, а й стала змістовнішою представлена правознавча концепція для виконання цих завдань. Це твердження діє не тільки для окремої правознавчої концепції. Більшою мірою зростає кількість концепцій, які дискутуються.

Отже, перед нами ситуація, коли зростанню потреби у дослідженні протистоїть збільшення кількості дослідницьких розробок, які все ще тривають, саме через їхню недостатню координацію. Виникає небезпека, що підвищена складність наукових досліджень зменшує ефективність правознавства і призводить до того, що правова практика згодом відвертається від правознавства і відхиляється від тимчасової теорії. За таких умов ми мали б такий результат: в однаковому відношенні, в якому правознавство підсилює свої намагання, узгоджується раціональність правової практики, замість того, щоб, як сподіваються дослідники, зростати.

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

Ця проблема “зовнішнього впливу” правознавства супроводжується “внутрішньою” проблемою: вона позначається питанням наукового характеру правознавства. Про науковість чи ненауковість правознавства вже давно ведуться суперечки. Легко встановити, чому ця дискусія проходить повз власну точку: про науковість правознавства можна говорити лише тоді, коли щось таке, як “правознавство”, взагалі існує. За такого формулювання питання нескладно досліджувати ту чи іншу концепцію правознавства. Фактично проблема полягає у тому, що немає єдиної концепції правознавства. Саме такий плюралізм сприяє взаємному непорозумінню і призводить до того, що виникає описана вище ситуація: окремий правник кладе в основу своєї праці власне відповідне розуміння правознавства – у такому разі можна не дивуватися щодо труднощів розуміння, які з цього випливають. Фаховий юрист просто вибирав би концепції правознавства, які є для нього “відповідними” або “розумними”, не роблячи з цього подальших висновків. Як наслідок, спостерігаємо домінування спонтанно запланованих науково-теоретичних уявлень у правознавстві, які часто непродумані, оскільки здебільшого неодноразово зроблені явно.

Ці визначення не вважаються (щонайменше не першочергово) критикою способу дії окремого фахового юриста. Його завданням не може бути створення самотужки наукової теорії правознавства, до того, як він розпочне працювати. Він діє повністю раціонально (й ефективно), якщо приймає звичну йому концепцію правознавства як основоположну, яку за потреби спонтанно доповнює. Але необхідно з’ясувати, що недостатній науково-теоретичний фундамент правознавства є важливою підставою для втрати ефективності, що сумнівність (невизначеність) принципів правового аналізу повинен усвідомлювати не лише правознавець, а й кожен, хто бере участь у правовому житті (причому ця невизначеність у багатьох випадках перекривається видимою безпекою).

Така постановка проблеми визнається не лише сьогодні. Під заголовком “теорія права” вже деякий час намагаються розвинути поширені й основоположні концепції правового аналізу (тобто правову логіку і правову інформатику), а з іншого боку – встановити наукову теорію правознавства.

Критичний оглядач цього розвитку мусить таки визнати, що досі не вдалося поєднати проєкти, розпочаті із кінця 70-х – початку 80-х років, у безперервне дослідження. Також не можна стверджувати, що розвиток теорії права зупинився сьогодні, але також не можна не визнавати певного сповільнення розвитку.

Причини легко назвати: спочатку ейфорична недооцінка складності завдань, які необхідно вирішити (це справді, знову ж таки, більшою мірою для правової інформатики), відтак – передовсім накопичення лише фрагментарних досліджень. Зокрема, питання, чим корисний теоретико-правовий аналіз проникнення (наповнення) правового матеріалу, часто занадто поверхнево опрацьоване, а наслідок – недооцінювання детальних проблем (тому фахові юристи не виявляють бажаного зацікавлення теорією права). Але ця ситуація не є тривожною. Вона видається вираженням регулярності, яку знаходять за кожної спроби вирішити порівняно складні проблеми. Діяльність прийнятна лише на основі певної ейфорії, яку в разі реальних труднощів невдовзі замінить депресивний настрій. У поєднанні з цією фазою розчарування виникає рішення про припинення чи подальше ведення діяльності.

Унаслідок тиску проблеми, що обтяжує правознавство, це дослідження намагається посприяти тому, щоб віднайти ефективні дослідницькі шляхи у теорії права, і в правознавстві зокрема. Сподіваємося, що описана ситуація теорії права відкриває шанс для нового осмислення. На нашу думку, це нове осмислення не може ґрунтуватися на сподіваннях колись виробити ідею для специфічної, оригінальної концепції правознавства. Насправді йдеться про те, щоб знайти межі, в яких могли б бути пов’язані численні нововведення й окремі аналітичні досягнення, межі, котрі пропонують міцний фундамент для подальших науково-правознавчих дослідницьких праць.

Якщо ми розуміємо правознавство як науку, тоді не будемо насамперед обговорювати критично щодо їх науковості існуючі концепції правознавства, а поставимо на передній план питання: як правознавство можливе як наука? Результат цього конструктивного намагання може бути, вочевидь, основою критики, але критика не перебуває у центрі уваги.

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

Дослідження структури правознавчих теорій відбувається з розглядом таких питань:

По-перше, ставиться питання про диференціювання різних правознавчих теорій. Необхідно розрізняти теорії різних рівнів і описувати їх з урахуванням їхнього предмета.

По-друге, як зазначено вище, ставиться питання про зв'язок цих різних теорій – питання про те, як правознавчі теорії різних рівнів залежать одна від одної за їхніми передумовами.

Це – грубе конструювання, досягнуте в першій частині дослідження. Беручи до уваги мету статті, достатньо вибрати як основне завдання позитивне концептування – критичний розгляд лише найважливіших окремих концепцій не тільки підривав би обсяг дослідження (і залишив би його з самого початку безнадійним ризиком), а й завдавав би шкоди передусім прозорості ходу думок. Автор усе-таки спробував відкинути оригінальність послідовно за рецепцію майже наявних проявів, що обіцяли успіх, й уможливився критичний розгляд інших концепцій, необхідних для конструювання (окреслення).

Правничо-теоретична відправна точка, яку тут насамперед підтримуємо, – чисте (абсолютне) правове вчення, що обґрунтував Ганс Кельзен. Читач, який знає твори Кельзена, швидко помітить, що ця праця навіть там, де вона не прямо торкається принципів чистого правового вчення, містить основні думки та принципи чистого правового вчення. Причину цього можна шукати в тому, що разом із чистим правовим вченням існує солідний фундамент засобів наукового правового пізнання. Слово "фундамент" означає, що багато з того, що в дотеперішньому формулюванні (викладі) чистого правового вчення лише було окреслено, обов'язково необхідно відзначити та доповнити. Отже, сфера використання чистого правового вчення розширюється. Поряд із ліквідацією неповноти хочемо прояснити дещо незрозуміле й також беззмістовне в залученні "сучасних" аналітичних методів або лише принципів самого чистого правового вчення. Якби цій постановці мети хотіли дати ім'я, то можна сказати, що вона спрямована на "консолідоване чисте правове вчення" [2].

Можливість обміну поданої дослідницької програми (а отже, також ефективність чистого правового вчення) могла б бути показана у розвідках на основі певної галузі права, наприклад, залучивши кримінальне право, точніше ту частину кримінального права, яку зазвичай називають "Загальна частина". Для цього, крім причин, що стосуються автора, як-от особисті інтереси і знання, є також багато об'єктивних причин: "Загальна частина" кримінального права є галуззю права порівняно незначної складності. Крім того, це галузь права із порівняно високорозвиненою правовою догматикою, тобто тут особливо терміново постає проблема науковості правознавства. І насамкінець, мова про галузь, яка цікава також для юристів інших галузей права.

Вирішальним для вибору предмета був такий феномен: усередині вчення про загальну частину кримінального права постає неабияка невизначеність статусу її норм: чи це норми про наявні регулювання в певному кримінальному законі, чи йдеться про норми, які діють для всіх кримінальних законів?

Цієї проблеми досі як такої не визнавали, оскільки в навчальному процесі завжди брали за основу певний позитивний кримінальний закон. Незважаючи на це, можна показати, що в цілій низці пунктів цього викладу в основу покладено уявлення, власне кажучи, що ці виконання загальноприйняті, а отже, не прив'язані до певного кримінального закону.

Завдання, яке ставлять на основі цієї думки, – відокремити такі загальноприйняті норми від тих, які діють, лише беручи до уваги певний кримінальний закон. У цьому сенсі ми розрізняємо загальне кримінально-правове вчення (як галузь загального правового вчення) й особливе кримінально-правове вчення (як галузь особливого правового вчення). У другій частині праці хочемо, отже, показати, що і як таке загальне кримінально-правове вчення можливе, чим тоді, наприклад, показуємо, що і як таке загальне правове вчення назагал можливе. Виявляється, що досягнення в першій частині роботи є дуже продуктивними для аналізу певної галузі права.

Отже, спочатку досліджується, як правознавство як наука можливе, яке місце може знайти це правознавство в системі наук і яку структуру загалом мають правознавчі теорії. Тоді зображується структура правознавчих теорій на прикладі загального кримінального вчення. Постановка мети цієї спроби – також наочно продемонструвати загальні наслідки здобутих у такий спосіб нових понять

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

правознавства для правознавчої праці. Представник традиційної правової догматики закине, що правознавство, якому байдуже до того, щоб попереджувати насамперед рішення осіб, котрі застосовують право, або законодавців, але якому спершу йдеться про те, щоб шукати проблеми та ставити правильні запитання, нецікаве і суспільно не важливе. Такі "закиди" неправомірні (необґрунтовані), оскільки базуються на очевидній недооцінці складності такого правознавства. Більшою мірою віримо, що по-новому, зрозумілому "лише" науковому правознавству підходить суспільне значення, яке ніколи не може мати догматизовану правову політику і законодавство з підручника. Нас цікавить також реабілітація правознавства, стосовно якого проявляється неповага представників інших галузей науки.

У другому розділі дослідимо місце правознавчих теорій у загальній побудові наукових теорій. Для цього спочатку необхідний дослідницький погляд на організацію (становлення) науки.

II. Організація науки

Тут йдеться про те, щоб показати, як правознавство може організовуватись як наука, а отже, про те, як правознавство можливе як наука. Нас не цікавить питання, якою мірою те, чому зазвичай приписують назву "правознавство", є наукою, або ні. Такий вирок – який сенс це могло б мати – був би можливим, лише якщо мати перед собою організоване правознавство як науку.

Організація (становлення) правознавства передбачає аналіз організації науки загалом.

1. Теорія нульового рівня: основні передумови науки

Питання, яке необхідно спочатку розглянути, звучить так: як організовується наука?

Необхідно подумати, чому ми не ставимо питання: "що таке наука?", хотілося б, щоб виглядало, ніби так найшвидше дістаємся мети. До речі, вже зміст цього питання не зовсім зрозумілий, воно щонайменше може передбачати різні аспекти (наприклад: для чого слугує наука? які вимоги мусить виконувати норма, щоб мати змогу діяти як наукова? чому займаються наукою? якими є передумови науки тощо). Для ясності треба розрізняти ці аспекти й, оскільки вони тут мають значення, один за одним розглянути. Лише у такому разі можна сподіватися на обґрунтовану відповідь (яка також мусить бути відповіддю на питання: звідки можна знати, що таке наука?).

Спочатку залишимо відкритим питання, що є наука. Не можемо і не хочемо відфільтровувати повсякденне розуміння слова, яке має кожен, але не будемо поєднувати подальші висновки з цим повсякденним мовним уживанням – його вживання (застосування) потрібне лише для зручності (приймаємо, що надалі не мусимо окремо пояснювати, що й наскільки "наука" і "халява" є дуже різними).

Питання організації науки є питанням про передумови, на яких необхідно основуватись, щоб можна було займатися спеціальною науковою діяльністю. Очікування (надія) наукової теорії полягає в тому, що з неї можна вибирати, за якими критеріями можна перевіряти наукові норми на правдивість. Можливо, хтось навіть очікує, що наукова теорія може вказати йому шлях ("метод"), яким потрібно лише механічно слідувати, щоб досягти мети наукового пізнання. Які очікування має також зокрема і яку відповідь бажає підготувати наукова теорія: для науково-теоретичних норм так само, як і для будь-яких інших норм, потрібні критерії перевірки. Наукова теорія з'являється як наука, яка, зі свого боку, вимагає наукової теорії – для якої надалі ніщо інше не може діяти. Видається, що так виникла шкала (послідовність, градація), мета-мета – мета наукової теорії, яка є нескінченною і тому не може бути до кінця простежена, тому наші критерії перевірки, мабуть, не підлягають обґрунтуванню.

Цій проблемі фундаменту наукової теорії не приділяється належна увага. Але якщо ми розмірковуємо про організацію правознавства, то не можемо залишити цю проблему без уваги, бо саме це ключова проблема науки.

Проблема "останнього (кінцевого) обґрунтування (мотивації, доказу)"

У цій проблемі йдеться про оформлення (обрамлення) загальної проблеми кінцевого обґрунтування. Заслугою Ханса Альберта є те, що він упевнено вказав: мета кінцевого обґрунтування недосяжна, це веде до так званої "трилеми Мюнхаузена".

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

На шляху до кінцевого обґрунтування, згідно з Х. Альбертом, є рівно три можливості:

а) або запитують далі й далі про обґрунтування (мотивацію, доказ) – тоді потрапляють у нескінченний регрес;

б) або припиняють процес обґрунтування у певній точці – через самовільне (навмисне) рішення, не задаючи подальших питань;

в) або вибирають логічне коло, в якому врешті-решт "обґрунтовують" самі собою передумови.

За допомогою трилеми пояснюється поняття "обґрунтування". Логічним колом є – воно мало б бути справді логічним – не більш ніж тавтологія. Отже, з погляду логіки, проти нього немає жодних заперечень, лиш саме тут не існує "справжнього" обґрунтування. Із перерваним обґрунтуванням логічне коло поєднує те, що воно складається зі скінченної кількості аргументів; різниця є виключно прагматичною: в той час, як користувач логічного кола хоче реалізувати одночасно відкритість і сукупність (закритість) аргументації, досягається припинення процесу обґрунтування напряму через заборону осмислення.

Альтернативою перерваного обґрунтування може бути лише повноцінне (цілісне) обґрунтування. Однак вказівка Х. Альберта на те, що повноцінне обґрунтування можливе виключно в нескінченному регресі, свідчить: повноцінне обґрунтування не можна цілісно представити.

Тепер, вірогідно, при кінцевому обґрунтуванні науки є випадки, коли повноцінне обґрунтування все-таки є кінцевим. У повторенні прикладу Мюнхаузена можна було б поставити питання кожному, хто сумнівається в обов'язковій необхідності обґрунтувань (або деякій логіці, або деякій раціональності загалом): як можна обґрунтовано висловлюватись проти необхідності обґрунтувань? (або як можна логічно аргументувати проти необхідності логіки чи раціонально аргументувати проти раціональності?)

Відповідь мала б бути: звичайно, це неможливо! Питанням щодо обґрунтування того, щоб вимагати обґрунтування, ми потрапили на місце ланцюга обґрунтування, з якого далі не рухаємося. Кожне подальше повернення назад не було б кроком у ланцюгу обґрунтувань [3].

Хоча ми не можемо на цьому місці далі більше обґрунтовувати, але, мабуть, можемо далі запитувати. І можемо триматися за відповідь: ми зробили аксіоматичне припущення, ми просто з цього виходимо, бо в науці необхідно вимагати обґрунтувань та подавати їх, зазначав вчений зі світовим визнанням В. Вернадський.

Основні передумови (припущення, гіпотези) науки

Наука ґрунтується на основних передумовах, де стоїть питання про обґрунтування. Це не нове досягнення. Шопенгауер заявляє щодо цього: все ж таки ланцюг суджень (думок) ґрунтується на нормі трансцендентальної чи методологічної правди, і продовжують запитувати: чому? На це немає відповіді, бо питання не має змісту, а саме: не знаємо, якої основи (доводу) воно вимагає. Оскільки норма основи (доводу) є принципом усього пояснення (пояснити річ означає пояснити певний стан (наявність) або причинний зв'язок (обставини) формування норми основи, який повинен їй відповідати, таким, яким він є), відповідно до цього, норма основи є сама, це означає причинний зв'язок, оскільки він виражає певну форму, яку далі не можна пояснити; бо немає принципу, що пояснює принцип усіх пояснень, – або як око бачить усе, але не бачить саме себе [4].

Отже, ми дійшли до теорії нульового рівня. Теорія нульового рівня по інший бік сфери науки, що стосується її предмета: норми теорії нульового рівня мають своїм предметом не науку (як наукова теорія), а передумови, які визначають, якщо займаються наукою.

Отже, теорія нульового рівня свідчить: наука ґрунтується на передумовах, які можуть зробити, але не мусять.

Звідси випливає: лише якщо створюють ці основні передумови, займаються наукою. І завжди, якщо не створюють цих основних передумов, не займаються наукою. Рівно ж: лише якщо не займаються наукою, не потрібно створювати ці основні передумови [4, с. 47].

При цьому йдеться про причинний зв'язок фундаментального значення, про причинний зв'язок, який буде виявлятися ще в інших подібних за структурою проблемах (наприклад, у проблемі обґрунтування дійсності (значущості) норм). Тому підкреслюємо цей причинний зв'язок

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

іще виразніше: немає “вищого” абсолютного обґрунтування для наукового мислення. Немає абсолютної основи (доводу) того, щоб вимагати обґрунтування. Наука ґрунтується в кінцевому рахунку на передумовах, які наважуються робити. Хто не хотів би створити ці передумови, не потребує це робити – не маємо проти нього жодного аргументу. Ми не можемо не лише переконати його, що він повинен зробити нами створені передумови (припущення), ми самі не можемо йому нічого заперечувати. Можемо лише встановити, що він займається не наукою. Для наочності дозволимо собі приклад: хто варить суп із квасолею, той варить квасолевий суп. Якщо замість квасолі візьме горох, тоді варитиме гороховий суп. Чи він робить одне, чи інше – це лише справа смаку. Зокрема, нерозумно було б наголошувати, що суп, приготований із квасолі, є “поганим гороховим супом”, – це саме квасолевий суп. У кожному разі, якщо повар стверджує, що він варить квасолевий суп, хоч використовує горох, можемо встановити, що його твердження просто неправильне!

Необхідно передбачити, що ця теорія про основу наук буде суперечливою. Основна суперечність така: “Якщо кожна наукова діяльність базується на передумовах (припущеннях), які можна робити на розсуд або не робити – тоді наука у кінцевому підсумку не відрізняється від віри в чаклунство або від довільних ідеологій. Абсурдна думка” [5].

Справді, було б абсурдно, якби наука не відрізнялася від не науки. Це й не стверджується. Наголосимо виключно на тому, що це залежить від кожного зокрема, чи він хоче думати науково, чи ні, і що не можемо йому назвати дійсної причини того, чому він повинен думати раціонально. Але також, справді: ніхто не може назвати нам причини для того, щоб думати не науково. Тут постає взаємний імунітет критики проти не науки.

Але, власне кажучи, цікавим є такий причинний зв’язок: доволі рідко хтось справді відкрито відкидає наукове мислення. Частіше стверджують: наукове мислення існує, в усякому разі існує імітація. Такі твердження можуть відображатися як просто фальшиві. Можна зазначити: за структурою вираження (висловлювання) посилання на “вище знання”, “не-досліджуваність” або “історичну правду” було б не науковим, воно не відрізняється від, наприклад, висловлювання, що заперечення існування диявола було б не християнським або висловлювання про підтримку (захист) приватної власності було б не комуністичним. Тобто мається на увазі висловлювання про те, що певне висловлювання протирічить певним передумовам.

Зважаючи на роль, яку відіграє посилання на наукове пізнання в багатьох сферах життя (а саме в тому, від чого залежить життя і смерть немалої кількості людей), часто вирішальною стає саме можливість такого висловлювання.

Вартісна свобода (нейтральність) науки

Розглянемо проблему вартісної свободи науки, яка нас з різних аспектів цікавитиме і стосуватиметься. Необхідно розрізняти висловлювання про оцінку та здійснення оцінки: висловлювання про оцінку є висловлюванням про те, що певні оцінки взаємозалежать у системі вартості, або також про те, чи хтось осягнув для себе певні оцінки. Натомість провести оцінювання означає брати на себе оцінювання, самому оцінювати. Під постулатом “вартісна свобода науки” не мають на увазі, що висловлювання про оцінювання не належать до науки, що було б ненауковим робити оцінювання предметом пізнання. Постулат вартісної свободи науки лише означає, що проведення оцінювання (безпосередня оцінка) не належить до наукової діяльності.

Згідно з теорією нульового рівня будь-яка наука передбачає прийняття рішення про наукове мислення, а отже, здійснення оцінки. Такою мірою можна було б оскаржувати, що нейтральна наука можлива. Абсолютно можливо, що ті, хто стверджує, ніби наука не вільна від передумов, мають це на увазі. З іншого боку, необхідно усвідомити, що під час прийняття рішення про науку йдеться про метанаукове прийняття рішення. Це ще не означає, що всередині науки також було б незамінним здійснення оцінки. Відповідно до постулату вартісної свободи (нейтральності) науки можна з наших суджень зрозуміти, що: науковець приймає рішення щодо нейтрального мислення – про те (як науковець, наскільки це стосується наукових норм і їхніх обґрунтувань), щоб самому не здійснювати оцінку. Партійний функціонер чи священник, наприклад, на противагу цьому, приймає рішення щодо вартісного мислення – про те, щоб самому здійснювати оцінку (щонайменше саме ту оцінку, щоб лояльно слідувати своїй партії чи церковним канонам).

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

2. Загальна наукова теорія

Наукова теорія була з самого початку науковою теорією природничих наук – передусім фізики. Тому не слід оминати того факту, що історичну науку і соціологію постійно брали до уваги наукові теоретики, але ці дві галузі науки розглядали лише як проблематичні сфери, ставили питання, наскільки на основі фізики розвинені норми наукової теорії діють також і для них.

Позначення (назва) "наука" для різних галузей науки передбачає, що притаманні їм властивості є спільними – інакше позначення (назва) "наука" для різних сфер було б безглуздим. Надалі введемо назву "Загальна наукова теорія" як позначення галузі наукової теорії, що діє однаково для всіх наук. Загальна наукова теорія є, отже, теорією про всі наукові сфери, за допомогою неї відрізняють науку від не науки, встановлюють критерії науковості.

Отож загальна наукова теорія намагається відповісти на важливий аспект запитання "що є наука?". Ті науково-теоретичні теорії, які нібито діють лише для природничих наук або інших окремих галузей наук, можна було б назвати, на противагу загальній науковій теорії, "особливими науковими теоріями".

Заперечення можливості загальної наукової теорії могло б десь спиратися на те, що поняття "наука", як його застосовують у повсякденній мові, є багатозначним. По-перше, під ним можуть мати на увазі наукові результати – "норми науки"; по-друге, може йтися про наукову діяльність – коли говорять, що хтось займається наукою. І по-третє, наукові інституції можна назвати наукою, тоді вираз "норми науки" застосовується як слово.

Звідси можна було б стверджувати, що спільність (подібність) наук є лише поверхневою, обґрунтованою певною "інституціоналізацією". На противагу цьому спочатку приймаємо, що є певні ознаки наукових норм, як і наукової діяльності, які завдяки цим нормам генеруються, спільні для різних галузей науки. Звідси – що це переважно мають на увазі під поняттям "наука", можна легко переконатися через приклад: хто вважає астрологію наукою, думає так, хоча вона не є предметом, який викладають в університеті (а отже, залежною від інституціоналізації), а хто не вважає її наукою, не змінить одразу свою думку, якби було створено астрологічні кафедри [5, с. 16].

Давайте надалі керуватись повсякденним мовним вживанням, тоді з'являються такі критерії науковості: критерій для науковості норми або системи норм є правдою. Хоча часто вважають, що це було б прагненням наукової діяльності до правди, тобто до справжніх норм, які приймають рішення про науковість чи ненауковість – але це правильно лише з погляду науки як наукової діяльності. Якщо у науковій теорії неправдиві норми помилково видають за правдиві, то це помилка, недосконаліть наукового методу. Те, що помилка неминуче супроводжує людське пізнання, що з цього не може бути довершеного наукового методу, тут нічого не змінить.

Правда (істина) і теорія правди (істини)

Оскільки правда (істина) теорій є загальним критерієм її науковості, намагаються поняття правди ввести до сфери загальної наукової теорії. Оскільки надалі частіше застосовується доволі неохоплене поняття "істинний (справжній)", видається, що необхідне коротке зауваження до так званих теорій істини.

Так звану теорію кореспонденції правди кладуть переважно в основу науки, але не в загальному. Згідно з нею, істина є відповідністю висловлювання (вираження) до фактів, точніше, висловлювання є тільки тоді істинним, якщо виражений у ньому зміст справді існує. Це та теорія правди, на якій основано щоденне мислення. Її осмислення стало причиною передусім формулювання "відповідність до фактів": предмет висловлювання належить іншій формі дійсності або щонайменше, якщо предмет висловлювання, знову ж таки, є висловлюванням іншого мовного рівня, ніж до самого висловлювання. У будь-якому разі, відтоді, як Альфред Тарскі зробив успішні намагання щодо нового обґрунтування теорії кореспонденції у сфері формалізованих мов, ця проблема може розглядатися як подолана.

Зате, згідно з теорією консенсусу (згоди) правди (істини), висловлювання є лише тоді істинним, якщо існує консенсус щодо висловлювання. Необхідно зазначити, що точне формулювання цієї теорії правди подається у різних версіях – бо, з одного боку, не існує консенсусу щодо багатьох основоположних норм, хоча в багатьох цих випадках мусить бути правдивою одна з протилежних

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

норм з логічних причин, а з іншого боку – може створюватися "штучний" консенсус через впливи, які безпосередньо не залежать від наукової діяльності (переконання, перекручування інформації) – у будь-якому випадку на певний час серед визначеного кола осіб. Різні версії теорії консенсусу формулюють постійно деякі гіпотетичні додаткові умови, які поєднані із здійсненням консенсусу і повинні турбуватися про "непідробний" консенсус. Теорія консенсусу істини повинна усувати певні філософські проблеми правди. Тому підходимо до них порівняно докладно, оскільки пізніше – у зв'язку з критикою юридичної прагматики – мусимо ще раз повернутися до проблеми. Передусім – і це, мабуть, безпосереднє бажання її представників, видається, що вона дає можливість відтепер напряму говорити про правду норм.

Заперечення, які переважно висловлюють проти теорії консенсусу істини, ведуть до того, що умови, за яких встановлюється консенсус (або, точніше, домовляються стосовно теорії дискурсу), або неможливо реалізувати, або ґрунтуються на фікціях (вимислах). Оскільки теорія консенсусу відходить від функцій, стає очевидним принциповий недолік, що криється уже в його вихідній логіці. Згідно з цим, висловлювання є істинним, якщо щодо нього існує консенсус. Але тепер встановлення, чи існує консенсус і в чому він полягає, зовсім не є тривіальним (постає питання, як думає науковець певної галузі про певну проблему). Отже, висловлюється не лише заперечення, що теорія консенсусу не була б практично зручною для користувача – що вона фактично є – але повинно бути показано, що в жодному випадку не є зайвим запитати про наявність консенсусу.

Оскільки консенсус є феноменом, основаним на реальних уявленнях людей, сумнівно, що не існує консенсусу про те, чи існує консенсус про висловлювання, його необхідно було б спочатку створити, тобто ствердження істини висловлювання передбачає нескінченний дискурс.

Лише за умови: якщо б теоретик консенсусу оцінював питання, чи наявний консенсус у дійсності, згідно з теорією кореспонденції! (що він також тоді робить, якщо він видумує: якщо існує консенсус щодо питання, повинен був би існувати "розважливо" також консенсус щодо наявності консенсусу). І насправді, існує ця підозра. Консенсус про щось ґрунтується на думці людей.

Це змушує вірити, що усі мали б вірити в те, у що він вірить, і водночас кожен мусить вірити у те, у що вірять усі. Консенсус залежний від думки, а вона, знову ж таки, передбачає консенсус і т.д. Це рекомендує полемічне зауваження, що теорія консенсусу могла б уже тому бути неправильною, що не існує консенсусу щодо її істинності [6, с.136–145].

Але існує така можливість, щоб пояснити теорію консенсусу: згідно з цим тлумаченням, в основу теорії консенсусу насправді покладено теорію кореспонденції, лише теорія консенсусу замість того, щоб посилатися на висловлювання про дійсність, посилається на висловлювання про думки (судження) щодо дійсності. Теорія консенсусу посилається, з урахуванням цього, на зовсім інший предмет і не є в цьому сенсі альтернативою теорії кореспонденції.

Відносно так званої теорії когерентності (зв'язку) істини достатньо вказівки, що вона з самого початку утворює лише кваліфікованим чином відносне поняття істини. Згідно з нею, норма С є істинною, якщо вона виступає у когерентній, тобто логічно сумісній, системі норм. Тоді, само собою зрозуміло, не є істинною кожна внутрішньо логічно суперечлива норма. Те, що не можна одночасно стверджувати дві норми, які виключають одна одну, випливає, звичайно, також із теорії когерентності – але це випливає вже із загальної логіки. Якщо ми застосовуємо поняття "істина", тоді ми зараховуємо це поняття завжди до – якщо також проблематичної – матеріальної істини стосовно сфери предмета, що розглядається, не лише на диференційовану систему норм, що побудована довільно. Отже, все-таки йдеться постійно про відносини між нормою і змістом – про кореспонденцію норми щодо змісту.

Кожна наука користується інструментарієм логіки. Наслідкові відносини між нормами уможливлюють лише щось таке, як обґрунтування і диференціювання. Звичайно, жодна наука не виходить із суперечності без якогось формулювання норми і норми з ідентичності. Отже, не стверджується, що "логіка" (що також завжди це було б) була б підгалуззю загальної наукової теорії. Лише говориться, що так звані логічні принципи є передумовою кожної науки, а також науки логіки. Без прихованого (наявного) взяття за основу логіки не створюється і не застосовується найпростіша формальна система [7]. Те, що ми це не постійно помічаємо, полягає у тому, що вже

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

неформальна повсякденна мова, у якій мусять застосовуватися терміни і правила формальної системи, покладена в основу найважливіших правил логіки та етичного пізнання [8, с. 233–234].

Висновки.

1. XX століття розширило смисловий та інструментальний зміст методології наукового пізнання. Фактично методологія наукового пізнання являє собою теорію наукового пізнання, що досліджує пізнавальні процеси.

2. Суб'єктом пізнання визнається людина, яка опанувала історично вироблені форми пізнавальної діяльності.

3. Звернено увагу на посилення нетрадиційних засобів і методів пізнання і розкрито взаємозв'язок з вимогами наукової методології.

4. Розвиток формальної логіки, який розпочався в останній третині минулого століття, не лише привів до методичної появи у "формальних науках" логіки та математики, але й спонукав до осмислення всіх наукових сфер, посприявши становленню наукової теорії як окремої галузі науки.

5. Виникла ситуація, коли зростанню потреби у дослідженні протистоїть збільшення кількості дослідницьких розробок, які залишаються в розробленні саме через їх недостатню координацію. Виникає небезпека, що підвищена складність наукових досліджень зменшує ефективність правознавства і призводить до того, що правова практика відтак відвертається від правознавства і відхиляється від тимчасової теорії.

6. Подано дослідницьку програму правознавства. З науково-історичної позиції це як консервативне, так і революційне прагнення. Наше прагнення є консервативним, оскільки воно спрямоване не на заміщення наявних проявів уявно оригінальними, а на консолідацію правознавства. На противагу цьому воно виявляється як революційне, оскільки спрямоване на новий шлях правознавства: реалізувати дослідницьку програму означає безперервне (постійне) дослідження, а отже, відмову від певних коливань модними течіями між забутим і нововідкритим, означає розуміння правознавства підкреслено як науки.

7. Питання організації науки є питанням про передумови, на яких необхідно основуватись, щоб можна було займатися спеціальною науковою діяльністю. Очікування (надія) наукової теорії полягає у тому, що з неї можна вибирати, за якими критеріями можна перевіряти наукові норми на їхню правдивість. Цій проблемі фундаменту наукової теорії не приділяється належна увага. Але, розмірковуючи про організацію правознавства, не можемо залишити цю проблему без уваги, бо саме це ключова проблема науки.

8. За допомогою трилеми пояснюється поняття "обґрунтування". В науці необхідно вимагати обґрунтувань та подавати їх, зазначав визнаний у світі вчений В. Вернадський. Наука побудована на основних передумовах, щодо яких стоїть питання про обґрунтування.

9. Загальна наукова теорія намагається відповісти на важливий аспект запитання "що є наука?". Ті науково-теоретичні теорії, які нібито діють лише для природничих наук або інших окремих галузей наук, можна було б назвати, на противагу загальній науковій теорії, "особливими науковими теоріями".

10. Кожна наука користується інструментарієм логіки, а тому логічні принципи є передумовою кожної науки, як і науки логіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поппер К. Логика научного исследования. М., 2004. 330 с. 2. Кельзен Ганс. Чистое учение о праве / пер. с нем. М. В. Антонова и С. В. Лёзова. 2-е изд СПб.: ООО Издательский Дом "Алеф-Пресс", 2015. 542 с. 3. Альберт Х. Трактат о критическом разуме / пер с нем., вступ. ст. и примеч. И. З. Шишкова. М.: Эдиториал УРСС, 2003. 264 с. 4. Артур Шопенгауэр. Собрание сочинений в пяти томах. Том первый. Перевод Ю. И. Айхенвальда под ред. Ю. Н. Попова, примечания А. Л. Чанышева М.: Московский клуб, 1992. 340 с. 5. В'ячеслав Стьопін. Наука. *Психологія і суспільство*. 2015. С. 16–25. 6. Тарский А. Истина и доказательство. *Вопросы философии*. 1972. № 8. С. 136–145. 7. Астафьев В. К. Законы мышления в формальной и диалектической логике. Львов, 1968. 208 с. 8. Бердяєв Микола. Проблема етичного пізнання. Система сучасних методологій: [хрестоматія у 4-х

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua

томах] / упоряд., відп. ред., перекл. А. В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. С. 233–244 (переклад). 9. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. 2-е изд., испр. и доп. Т. 1. Сост., общ. ред. и вступит. статья А. JI. Субботина. М.: Мысль, 1977. 10. Загородній А. Ідеї Володимира Вернадського і сучасність. *Світ* № 9–10. 2018.

REFERENCES

1. Popper K. ***Lohyka nauchnoho yssledovanyia.*** M., 2004. 330 s. 2. Kelzen Hans. ***Chystoe uchenye o prave*** / per. s nem. M. V. Antonova y S. V. Lëzova. 2-e yzd SPb.: OOO Yzdatelskyi Dom “Alef-Press”, 2015. 542 s. 3. Albert Kh. ***Traktat o krytycheskom razume*** / Per s nem., vstup. st. y prymech. Y. Z. Shyshkova. M.: Edytoryal URSS, 2003. 264 s. 4. Shopenhauэr Artur***. Sobranye sochynenyi v piaty tomakh***. Tom pervыi. Perevod Yu. Y. Aikhenvalda pod red. Yu. N. Popova, prymechanyia A. L. Chanыsheva. M.:Moskovskyi klub, 1992. 340 s. 5. 5. Stopin Viacheslav. ***Nauka***. Psykholohiia i suspilstvo. 2015. S. 16–25. 6. Tarskyi A. ***Ystyna y dokazatelstvo***. Voprosы fylosofyy. 1972. № 8. S. 136–145. 7. Astafev K. ***Zakonы mыshlenyia v formalnoi y dyalektycheskoi lohyke***. Lvov, 1968. 208 s. 8. Berdiaiev Mykola. ***Problema etychnoho piznannia.*** Systema suchasnykh metodolohii: [khrestomatiia u 4-kh tomakh] uporiad., vidp. red., perekl. A. V. Furman. Ternopil: TNEU, 2015. T. 1. S. 233–244(pereklad). 9. Вэkon F. ***Sochynenyia v dvukh tomakh***. 2-e yspr. y dop. yzd. T. 1. Sost., obshch. red. y vstupyt, statia A. JI. Subbotyna. M.:Mыsl, 1977. 10. Zahorodnii A. ***Idei Volodymyra Vernadskoho i suchasnist***. Svit № 9–10. 2018.

Дата надходження: 21.03.2019 р.

Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua